

COMPARATIVE ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENTS IN ENGLISH AND UZBEK

Ravshanova Gulmira Bakhtiyorovna

1st year student of the Master's Department of the Karshi

"International Innovation University"

English Language - "Linguistics" specialty

O.T. Begimov

Scientific supervisor:

Doctor of Philology, Associate Professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15181232>

ARTICLE INFO

Received: 02nd April 2025

Accepted: 08th April 2025

Online: 09th April 2025

KEYWORDS

Phraseological units,
somatic component,
idiomatic combinations,
comparative analysis,
connotative meaning,
idiomaticity, equivalence.

ABSTRACT

This article presents a comparative study of the lexical and semantic features of somatic phraseological units in English and Uzbek. This feature is analyzed on the basis of somatic phraseologisms formed on the basis of the names of some characteristic body parts.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOMATIK KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY TAHLILI

Ravshanova Gulmira Baxtiyorovna

Qarshi "Xalqaro innovatsion universiteti" magistratura bo'limi ingliz tili - "Lingvistika"

mutaxassisligi 1-kurs talabasi

E-mail: gulmira15011991@gmail.com

O.T. Begimov

Ilmiy rahbar: f.f.d., dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15181232>

ARTICLE INFO

Received: 02nd April 2025

Accepted: 08th April 2025

Online: 09th April 2025

KEYWORDS

Frazeologik birliklar,
somatik komponent,
idiomatik birikmalar, qiyosiy
tahlil, konnotativ ma'no,
idiomatiklik, ekvivalentlik.

ABSTRACT

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologik birliklarning leksik va semantik xususiyatlari qiyosiy tadqiq etilgan. Bu xususiyat ayrim xarakterli tana a'zolarining nomlari asosida shakllangan somatik frazeologizmlar asosida tahlil qilinadi.

KIRISH

Frazeologiya tilshunoslikning dolzarb, ammo yetarlicha o'rganilmagan sohasidir. Frazeologiya nazariyasining otasi XX asrning ko'zga ko'ringan tilshunoslaridan biri Shveysariyalik Charlz Balli (1865-1947) hisoblanadi. Frazeologizmlarning keng ma'nodagi

talqinlari V.V.Vinogradova [3], N.M. Shanskiy [6], A.V. Kunina [3-5] va boshqalarning asarlarida mavjud.

Frazeologik birliklarning ifoda plani sifatida kamida ikkita leksema qatnashadi. O'zaro sintaktik bog'langan bu leksemalar mohiyatiga ko'ra birikmaga yoki gapga teng bo'ladi. Bunday birikma yoki gapdan yaxlitligicha anglashiladigan frazeologik ma'no uni sintaktik birlik (nutq birligi) deb emas, balki semantik birlik (til birligi) deb qarashga olib keladi. Shu sababli birikmaga yoki gapga tenglik haqida gapirganda, iboraning ichki sintaktik qurilishi ko'zda tutiladi; ibora tarkibini sintaktik tahlil qilish nutq birligining tarkibini emas, balki til birligining tarkibini tahlil qilish bo'ladi [7, 17].

Frazeologizmlar idiomatiklik bilan ajralib turadi, ya'ni butunning semantik ma'nosini komponent so'zlarning ma'nosiga ajratib bo'lmaydi. Tilshunoslikda frazeologik birlik va birikmalar idiomalar yoki idiomatik birikmalar deyiladi. Frazeologizmlar milliy tilning "ko'zgu" bo'lib, uning barcha o'ziga xosligi va o'ziga xosligini to'liq qayta tiklashga qodir. Xalqning tarixan rivojlangan tajribasi, odamlarning turmush tarzi va madaniyati haqidagi g'oyalar ma'lum bir xalqning iboralarida eng aniq namoyon bo'ladi. Shuning uchun frazeologiyani o'rganish tilni o'rganishning juda muhim tarkibiy qismi bo'lib, yuqori nutq madaniyatiga erishish va lingvistik ufqlarini kengaytirish imkonini beradi. Frazeologik birliklardan to'g'ri foydalanish qobiliyati suhbatdosh uchun nutqni ifodali, rang-barang va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Shaxsning moddiy dunyosi yoki hissiy-emotsional dunyosi bo'ladimi, u frazeologik birliklarda to'liq aks etadi [1].

TADQIQOTNING METODOLOGIK ASOSLARI VA USULLARI

Tadqiqot metodologiyasi tilshunoslikda kuzatilgan tarixiylik va ijtimoiylik tendentsiyaga tayanadi. Bunda ma'lum bir tarixiy jarayonda barcha hodisalar tarixiy va ijtimoiy shartlar va hodisalardan ajratmagan holda talqin qilinish nazarda tutiladi.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy asosini zamonaviy tilshunoslikning leksikologiya sohasida qo'llaniladigan ilmiy fikrlarni tahlil qilish usullari tashkil etadi.

Shuningdek, tilshunoslikka oid tadqiqotlarda mavjud umumiylik va xususiylik, mohiyat va hodisa, shakl va mazmun bilan uyg'unlashgan dialektik qonuniyatlarga asoslaniladi. Asosiy tadqiqot usuli sifatida materiallarni qiyoslash, tasniflash, tavsiflash, tuzilish va shakllanishiga ko'ra tahlil qilish, til faktlarini solishtirishdan foydalaniladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tematik prinsip frazeologik birliklarni tasniflashning keng tarqalgan usullaridan biri hisoblanadi. G'arb va rus tilshunoslari (L.P.Smit, V.V.Sytel, V.X. Kollinz, L.A.Vinareva, V.V.Yanson, P.P.Litvinov va boshqalar) asarlarida bu usulga katta e'tibor berilgan. Tadqiqotchilar bu usul bilan frazeologik birliklarning ma'nolarining semiotik tarkibida farq qiluvchi guruhlarini aniqlaydilar. Ushbu tasnif doirasida asosiy arxisemaning mavjudligiga qarab shakllanadigan turlar, masalan, tana a'zolari, hayvonlar, sabzavotlar, mevalar, odamlar o'rtasidagi munosabatlar, uy-ro'zg'or buyumlari, tabiat hodisalari va boshqalarning nomlari ajratiladi.

Somatik ("soma" - yunoncha "tana") frazeologik birliklar barcha tillarda uchraydi va katta guruhlarini tashkil etadi. Bunday frazeologik birliklar tarkibida inson tanasining biron bir a'zosi nomi mavjud bo'ladi.

Tanlangan mavzu ingliz va o'zbek tillarida somatik komponentni (somatizmlarni) o'z ichiga olgan frazeologik birliklarning qo'llanish xususiyatlarini o'rganishning dolzarbligini belgilaydi. Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlardan kelgan odamlar bilan muloqot qilishda qulaylik tug'dirish uchun, shuningdek, ingliz tilidagi manbalar bilan samarali ishlash uchun ingliz frazeologiyasini o'zbek tili bilan taqqoslab o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu ishning maqsadi qiyosiy tahlil yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologik birliklarning o'xshashliklari va farqlarini aniqlashdir. Ingliz va o'zbek tillarida somatik komponentni o'z ichiga olgan frazeologik birliklarning paydo bo'lishi va qo'llanilishi jarayonlarini o'rganish ona tilida so'zlashuvchilarning fikrlash va xatti-harakatlarining milliy xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Tadqiqot materiali ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik lug'atlarda berilgan somatizmlarga asoslangan.

Tana a'zolarining nomlari har qanday tilda lug'atning katta qatlamini o'z ichiga oladi. U inson hayotining eng xilma-xil tomonlari bilan bog'liq bo'lib, odamlarning xususiyatlarini, ularning turli til jamoalariga mansubligini aks ettiradi. Ushbu so'z majmualari ming yillar davomida shakllangan va ona tilida so'zlashuvchilarning atrof-dagi dunyo haqidagi bilimlarini va ularning tanalari haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, somatik komponentli frazeologizmlar leksik tizimdagi o'zgarishlarga chidamli. Odamlar tana a'zolarining nomlarini idiomalarda, metaforalarda, taqqoslashlarda, maqollarda ishlatishadi, bu ularga o'z fikrlarini to'liqroq, ta'sirliroq ifodalashga yoki suhbatdoshini hayratga solishga yordam beradi. Insonlar turli vaziyatlarni ifodalash, ba'zan his-tuyg'ularni tasvirlashda tana a'zolari nomlaridan foydalanishgan. Masalan, juda tanish narsa haqida gapirganda, odamlar o'z tanasi bilan quyidagi taqqoslashni qo'llaydilar. Masalan, biron narsani aniq bilishlarini ifodalash uchun "besh qo'l (barmoq)day bilish" - "to have something at one's fingertips" (barmoq uchida biror narsaga ega bo'lish) kabi iboralardan foydalanishadi.

Somatizmlar majoziy ma'nolarning butun tizimi bilan ajralib turadi va so'z yasash sohasida faol qo'llaniladi. Inson tanasining tashqi qismlari nomlari bilan ifodalangan frazeologizmlar inson uchun eng faol va funktsional ahamiyatga ega hisoblanadi. Ularni ikki qismga ajratish mumkin. Birinchisiga yuz, uning tarkibiy qismlari (ko'z, qosh, qovoq, peshona, og'iz, tish, quloq, burun) kabilar, ikkinchi qismiga oyoq-qo'llar kiradi. Tahlillarning ko'rsatishicha, yasaliq faoliyati bo'yicha birinchi o'rinni bosh, qo'l va ko'z komponentli iboralar egallaydi.

Turli xil xususiyatlarga ko'ra inson tanasi organlarining ko'plab tasniflari mavjud. Masalan, burun, quloq, ko'z atrof-muhitdan ma'lumot olishga mo'ljallangan tana a'zolari hisoblansa, til axborotni uzatish uchun xizmat qiladi. Shuningdek, harakatlar va imo-ishoralar orqali muloqot qilish uchun zarur bo'lgan tana a'zolari mavjud. Umuman olganda, tananing barcha a'zolari inson faoliyati uchun muhim hisoblanadi. Shu sababli, biz tez-tez "Qo'ling yo'qmi?" yoki "Oyog'ing yo'qmi?", "Where were your eyes?" - "Ko'zing qayerda edi?" kabi iboralardan foydalanamiz. Ular biron kishining topshiriqni bajarmasligi, biror joyga bormasligi yoki biron ishni not'g'ri qilganligini ta'kidlash uchun istehzo tarzida qo'llaniladi.

Mazkur ishda A.V. Kunin [5] va Sh. Rahmatullayevning [7] frazeologik lug'atlaridan tanlab olingan ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar o'rganilib, tahlil qilindi. Ingliz va o'zbek tillari dunyosining frazeologik manzarasini "tana qismlari" mavzuviy guruhlariga

tegishli materiallar asosida tarkibiy-semantik jihatdan qiyosiy tahlil qilish jarayonida ushbu xalqlarning madaniy va tarixiy rivojlanishi bilan belgilanadigan va shaxsning individual xususiyatlarini va uning ijtimoiy jihatdan namoyon bo'ladigan fazilatlarini ifodalovchi umuminsoniy va milliy o'ziga xos xususiyatlarni, uning faoliyati, ruhiy dunyosini aniqlashga harakat qildik.

Somatik komponentli frazeologik birliklar murakkab majoziy ma'no tizimi bilan ajralib turadi. Bunga, birinchi navbatda, inson tanasining tashqi qismlarini bildiruvchi somatizmlarni kiritish mumkin. Ularni uch turga ajratish mumkin:

- 1) bosh, yuz va ularning qismlari: ko'z, quloq, burun, og'iz, lab, iyak, peshona;
- 2) tananing quyi qismi: oyoq, qo'l.
- 3) ichki organlar: yurak, o'pka, jigar.

Quyida ayrim somatik leksimalarning frazeologik birliklar hosil qilish imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz.

Head / bosh – insonning fikrlash va anglash xususiyatlarini boshqaradi. To have a good head for something – boshi tiniq bo'lmoq -- yelkasida bosh bo'lmoq. Aqlsizlik esa ingliz tilida "cabbage-head", "wooden head", "be soft in head"; o'zbek tilida "xum kalla", qavoq kalla" kabi iboralar bilan ifodalanadi. Idiomalar shaxsning irodasini yo'qotish qobiliyatini ham ifodalashi mumkin: to lose one's head – boshini yo'qotmoq, to bury one's head – boshi gangib qolmoq. O'zbek tilida "bosh" komponenti "hayot" ma'nosini ham anglatadi: boshini tikish, boshi bilan javob berish kabilar. Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zan ingliz va o'zbek tillaridagi idiomalarda qo'llaniladigan "bosh" komponenti "aql" komponenti sifatida qabul qilinadi. Masalan, bosh qotirmoq - to cudgel one's brains over something. Hamma narsani tez unitadigan, yomon xotiraga ega bo'lgan kishiga nisbatan: brain like a sieve (elak miya) – tovuq miya, tunka bosh. All brawn and no brain - kuch bor, lekin miya yo'q.

Face / yuz. Agar odam uyalsa, noqulay ahvolga tushsa, qizarib ketadi. Ushbu somatizmga ega bo'lgan ko'plab ingliz iboralari mavjud bo'lib, ular ingliz va o'zbek tillarida "obro'", "hurmat", "sharmandalik" ma'nolarida ishlatiladi. Masalan, ingliz tilida "save one's face" – o'zbek tilida "yuzi yorug'". Bu komponentning teskari ma'nosi: ingliz tilida "loose one's face, get a red face" – o'zbek tilida "yuzi shuvut". Ingliz va o'zbek tillaridagi yuz komponentli boshqa frazeologik birliklar: two-faced – ikki yuzli, poker face – yuzi qattiq, face that would stop a clock, face that would stop a bus – yuzi sovuq, a face as long as a fiddle – yuzi sovuq.

Eye / ko'z - odam boshi va yuzining asosiy qismi. Ko'z eng muhim organ hisoblanadi, u hatto sehrli kuchga ega bo'lishi mumkin. Ko'rish orqali idrok etish qobiliyatini bildiruvchi frazeologizmlarga "ko'rish – ko'rmaslik" semasi kiradi. Ko'zning mavjudligi, ularning ochiqligi ma'lumotni qabul qilishni, uning haqqoniyligini tavsiflaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi idiomalarga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin: "see something with one's own eyes" (biror narsani o'z ko'zi bilan ko'rish) – o'z ko'zi bilan ko'rish, "sharp eye" – ko'zi o'tkir; keep one's weather eyes open – ikki ko'zi bilan ko'rish. Ko'zlar hissiyot va his-tuyg'ularni ifodalashda muhim rol o'ynaydi, shuning uchun inson hissiy holatining o'zgarishini ko'rsatadigan ko'plab frazeologik birliklaryaratilgan. Masalan, taajjublanish: an eye – opener – ko'zini katta qilmoq, ko'zi kosasidan chiqmoq; xohish-istak: with an eye to doing something - biror narsaga ko'z tikmoq; hasad: the envy eye / green eyes – yomon ko'z. Shuni ta'kidlash kerakki, o'zbek tilida "ko'z yummoq" frazeologik birligi biron narsani ko'rib ko'rmaslikka olish

bilan birga “o’lim” tushunchasini ham ifodalaydi. Ingliz tilida bu tushunchani ifodalashi kuzatilmadi.

Ear / quloq - tashqi tomondan tovushli ma'lumotni qabul qiladigan organ. Shuning uchun eshitish organiga oid frazeologik birliklar, asosan, tinglash va anglash qobiliyatini aks ettirish uchun ishlatiladi: to be all ears – ikki quloq bilan tinglamoq; fall on deaf ears – bir qulog'idan kirib, ikkinchi qulog'idan chiqish. Ta'kidlash kerakki, quloqlar sirli assotsiyaga ega bo'lib, uni bilish istagini yuzaga keltiradi: to pick up somebody's ears – qulog'ini ding qilmoq; walls have ear – devorning qulog'i bor. Bundan tashqari, quloqlar biron narsaning oxirgi chegarasini ifodalash semasiga ham ega bo'ladi (ehtimol, bu ularning nafaqat boshda joylashgan o'rni, balki vertikal munosabatga ham bog'liq bo'lishi mumkin, chunki quloqlar boshqa organlarga qaraganda balandroq joylashadi): to be over head and ears in love – sevgiga qo'log'igacha farq bo'lish, oshiq bo'lish; to be up to the ear in work – ishga qulog'igacha sho'ng'imoq.

Nose / burun – hid bilish organi. Ammo bu ma'lumotni qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan boshqa organlarning yaqinligini ham ko'rsatishi mumkin. Masalan, not to see beyond the end of one's nose – burnining uchidan narini ko'rmaslik; to stole something under one's nose – burni ostidan biror narsani o'g'irlamoq. Uning boshqa bir ma'nosi - haddan tashqari qiziquvchanlik: to stick / poke one's nose into other people's affairs – o'zgalarning ishiga burnini tiqmoq. Shuningdek, burun “mensimaslik”, kibirlanish” semasi ham mavjudligini ko'rish mumkin: to look down one's nose at somebody / with one's nose in the air – burni ko'tarilib qolmoq, under the nose of somebody – birovning burni ostida o'ralashmoq.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi somatizm komponentli frazeologik birliklarni tahlili mazkur tillarda sifat-miqdor jihatidan o'ziga xos farqlarga ega. Ayrim samatik komponentlarning frazeologik birliklarning ifodalashdagi qo'llanish xususiyatlari bir-biriga mos kelsa, ayrimlari farqli xususiyatlarga ega. Bu nomuvofiqliklar milliy ruhiyat, ekstralingvistik omillar va til aloqalarining tizimdagi aks etishi natijasi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, ingliz va o'zbek tillarida somatizmli idiomalarning ko'proq o'xshash ma'nolarini qayd etishi aniqlandi. Buni xalqlar taraqqiyoti tarixi bilan bog'liqligi, ularning mentaliteti, tili va madaniyatining milliy o'ziga xosligida namoyon bo'lishi bilan izohlash mumkin. Ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologik birliklarning ma'nolarining mos kelishini tushuntirishni nafaqat aniqlangan ma'nolarda, balki o'xshash ma'noga ega frazeologik birliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan madaniyatlararo o'xshashliklarda ham topish mumkin.

References:

1. Abramova A.G. Frazeologicheskiye yedinitsey s komponentami-somatizmami v raznostrukturnykh yazykax (na materiale russkogo i chuvashskogo yazykov): dis. ... kand. filol. nauk. Cheboksary, 2005, 181 s.
2. Vinogradov V.V. Osnovnyye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvisticheskoy distsipliny // Izbrannyye trudy. Leksikologiya i leksikografiya. M.: Nauka, 1977. S. 118–139.
3. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. M.: Prosveshcheniye, 1996. 381 s.

4. Kunin A.V. Frazzeologiya sovremennogo angliyskogo yazyka: opyt sistematizirovannogo opisaniya. M.: Mejdunarodnyye otnosheniya, 1971. 287 s.
5. Kunin A.V. Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar'. 3-e izd., stereotip. M.: Russkiy yazyk, 2001. 401 s.
6. Shanskiy N.M. Frazzeologiya sovremennogo russkogo yazyka. M.: Vyssh. shk., 1985. 160 s.
7. O'zbek tili frazeologik lug'ati [Matn] : lug'at / Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov, Z.Xolmanova, I.O'razova, K.Rixsiyeva. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2022. – 636 b.